

*В. В. ОПАНАСЮК, аспірант
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)*

ЄДНІСТЬ І БОРОТЬБА ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ “РИЗИК” І “ЗИСК” У СИСТЕМІ ВЕНЧУРНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Наукові праці МАУП, 2003, вип. 10, с. 185–189

Розглядається питання взаємозумовлюючого існування зиску та ризику у венчурній індустрії. Оскільки саме венчуринг налаштований на надвеликі прибутки в умовах надвеликих ризиків, він є провідним важелем інноваційної моделі України. Методологічне порівняння та аналіз прогресуючої боротьби двох протилежностей є необхідною умовою для створення ґрунтовної наукової бази для розвитку венчурного підприємництва в Україні.

Проблема взаємовиключного існування ризику та зиску на кожному етапі підприємницької діяльності взагалі й венчурингу зокрема єдиним логічним шляхом потребує від науковців об'єднання цих економіко-філософських категорій у баланс “ризик—зиск” і використовувати його надалі як єдину методологічну і практичну категорію.

Цікаво, що вже в першій статті Закону України “Про підприємництво” йдеться як про ризик, так і про зиск: “Підприємництво — це самостійна ініціатива, системна, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та зайняття торгівлею з метою отримання прибутку” [1]. Згідно із законами діалектики ці протилежності об'єднані в систему, де одна категорія зумовлює необхідність існування іншої: “ініціативи на власний ризик” та “отримання прибутку”.

Дослідження методологічних підходів аналізу категорій “зиск” і “ризик” розкривають неоднорідність та непослідовність цих підходів, а також майже повну неможливість порівняння результатів цих досліджень. Отже, існує певна необхідність усунення суперечностей щодо розуміння категорій “зиск” і “ризик”, узагальнення попередніх досліджень і впровадження їх у площині практичного використання в економіці взагалі та у венчурному підприємстві зокрема.

У науковій літературі по-різному тлумачать поняття ризику, його властивості й елементи, а також співвідношення об'єктивних і суб'єктивних сторін. Різноманітність думок про сутність ризику пояснюється, зокрема, багатоаспектністю цього явища, а також практично повним його ігноруванням у чинному законодавстві, надто обмеженим застосуванням у реальній економічній практиці й управлінській діяльності. Це пояснюється тим, що ризик є дуже складним явищем, яке має безліч відмінних одна від одної, а іноді й протилежних реальних основ.

Термін “ризик” походить від грецьких слів *ridsikon, ridsa* — “круча”, “скеля”. В італійській мові *risiko* означає “небезпека”, “загроза”; *risicare* — “лавирувати між скель”, у французькій *risdue* — “загроза”, “ризикувати” (буквально — “об'їжджати скелю”).

У відомих словниках Вебстера та Ожегова “ризик” тлумачиться відповідно як “небезпека, можливість збитку або втрати” і “можливість небезпеки” або “дія навмання зі сподіванням на щасливий вихід”.

Словник Ушакова тлумачить ризик як можливість невдачу або загрозу. Тлумачний словник Даля пропонує слово “ризикувати”, що відповідає “... діяти сміливо, сподіватись на щастя, ставити на кон”. Така похідна дуже близька підприємству.

Характерно, що в багатьох спеціальних словниках, зокрема економічних, філософських, військових, поняття “ризик” взагалі не розглядається. Його немає, скажімо, в останніх виданнях Большой советской энциклопедии, а також Большом энциклопедическом словаре, у п’яти томній Философской энциклопедии, Философском энциклопедическом словаре, у словнику “Научно-технический прогресс” та ін.

У багатьох працях учених-економістів поширеною є думка про ризик як можливість небезпеки або невдачі. Наприклад, у праці В. М. Гранатурова та О. Б. Шевчука “Ризики підприємницької діяльності: Проблеми аналізу” подається таке визначення: “ризик — це ймовірність виникнення збитків або недоотримання прибутків порівняно з варіантом, що прогнозується” [4, 8].

У праці М. В. Макаренко “Виробничий менеджмент” під ризиком “... розуміють імовірність (загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або появи додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності” [5, 309].

У підручнику Е. М. Короткова “Антикризове управління” наводиться таке визначення: “Ризик — ситуативна характеристика діяльності, що означає невизначеність її результатів, можливі небажані її наслідки, альтернативні варіанти помилки чи успіху” [3, 418].

В усіх наведених визначеннях виокремлюється така характерна особливість (риса) ризику, як небезпека, можливість невдачі. Однак наведені визначення не охоплюють усього змісту ризику. Ретроспективно оцінюючи дослідження, присвячені ризику, у світовій літературі, можна стверджувати, що здійснювались вони в такій послідовності наукових галузей: правовій, економічній, психології і соціальній психології.

Так, наприкінці 70-х — на початку 80-х років ХХ ст. з’являються праці, які розглядають технологічний ризик як об’єкт соціальних досліджень.

У правовій літературі звертається увага на те, що поняття “ризик” має довготривалу історію. Це поняття застосовували до окремих інститутів ще римські юристи, згадуючи, наприклад, про “ризик кредиту”, “про відстрочку за будь-чий ризик”.

Однак активний юридичний аспект ризику почав досліджуватись десь з кінця ХІХ — початку ХХ ст. у зв’язку з розробкою проблем страхування і особливо концепції об’єктивної відповідальності. І її зміст полягає в тому, що ризик повинен нести той, хто діяв у певний спосіб, розраховував на прибуток. До теорій, розроблених

на принципах об’єктивної відповідальності, можна зарахувати теорію інтегрального ризику, у межах якої не розрізняються обставини, що пом’якшують чи збільшують провину того, хто це зробив; представників історичної школи, які вважають, що право з розвитком суспільства змінюється; теорію “ризиків незвичайних дій” та “ризиків зиску”; теорію “професійного ризику”.

Великого поширення в західному та окремих галузях вітчизняного права дістала теорія “економічного ризику”, “прийняття ризику”, “добровільного ризику”, різноманітні модифікації теорії “промислового ризику”.

Сучасна західна юриспруденція використовує поняття “ризик” у цивільному, кримінальному та господарському праві, у системі страхування, при здійсненні банківських та біржових операцій.

У західній кримінології термін “ризик” застосовується у зв’язку з аналізом поняття “дефективний делінквент”. До цієї категорії зараховують осіб, дефективних в інтелектуальному відношенні та емоційно невірноважених, які продемонстрували злочинну чи стійку антисоціальну поведінку [2, 40].

Аналіз свідчить, що найпоширенішим визначенням категорії “ризик” є такий: це дія (діяння, вчинок) що виконується в умовах вибору (у ситуації вибору в надії на щасливий випадок), коли в разі невдачі існує можливість (ступінь небезпеки) опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору (тобто в разі невиконання цієї дії). Це визначення поряд з небезпекою, можливістю невдачі передбачає існування альтернативного варіанта.

Якнайповніше визначення ризику розкриває таке формулювання.

Ризик — це діяльність, пов’язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від мети [6].

Зауважимо, що ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. Ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішень або подій у принципі неможливо встановити. Ситуацію ж ризику можливо розрахувати і зважити на можливість її реалізації.

Отже, ситуацію ризику можна охарактеризувати як різновид невизначеної, коли настання тієї чи іншої події ймовірне, причому існує об’єктивна можливість кількісно оцінити відповідну ймовірність. Саме така ситуація виникає, наприклад, у разі одночасного впливу багатьох різноспря-

мованих чинників: спільної діяльності партнерів з виробництва певної продукції, конкурентів, явищ природи, економічного стану держави, впровадження науково-технічних досягнень тощо.

Як свідчить практика венчурингу, керуючі компанії венчурних проектів, бізнес-янгели, венчурні фонди та компанії також намагаються звести можливість реалізації небажаних імовірностей до мінімуму. Саме для цього всі венчурні активи диверсифікуються як за різними проектами, так і за різними галузями. Відомо, що законодавство багатьох країн забороняє венчурним і трастовим компаніям інвестувати понад 20 % своїх активів в один проект й обмежує питому вагу інвестування таких інститутів формального сектору інвестування венчурингу, як пенсійні фонди, страхові фонди тощо. Окрім того, у багатьох країнах ринкової економіки розвинена система страхування підприємницьких ризиків дає змогу венчурним операторам якщо не отримувати надприбутки, то принаймні повернути вкладені кошти.

У явищі “ризик” є сенс виокремити основні елементи, взаємозв'язок яких і становить його сутність:

- можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснюється вибір одного з альтернативних рішень;
- імовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність впевненості в досягненні вибраної мети;
- можливість матеріальних, моральних та інших втрат, пов'язаних з реалізацією вибору, зробленого за наявності альтернативи, в умовах невизначеності.

Важливий елемент ризику полягає в тому, що існує ймовірність відхилення (як у позитивний, так і в негативний бік) від вибраної мети.

Зазначені елементи, їх взаємозв'язок і взаємодія відбивають зміст ризику. Ризик має три характерні властивості, невіддільні від його змісту: суперечливість, альтернативність і невизначеність.

За радянських часів таке поняття, як “ризик”, було закріплено в деяких законодавчих актах щодо виробничої та раціоналізаторської діяльності. Проте вже в середині 30-х років ХХ ст. воно характеризується як “буржуазне”. Становлення та подальше функціонування економіки командно-адміністративного типу однією з важливих умов якої була тотальна плановість, стало наслідком того, що таке поняття, як “підприємницький ризик”, цілком припинило існувати

як вороже плановій економіці. Зрозуміло, це мало сенс. Однак повністю із цим погодитись не можна. По-перше, в умовах командної економіки існувала невизначеність, пов'язана з тим, що існували експортно-імпорتنі операції. Місцеві товаровиробники продавали свою продукцію і купували необхідні товари на зовнішньому ринку, маючи справу, таким чином, з усіма видами ризику, характерними для будь-якого суб'єкта ринкової економіки. По-друге, крім зовнішньоекономічних ризиків завжди був ризик невиконання державних планів, делегованих наказом. Характерною рисою того часу було те, що наслідки цієї невизначеності не відбивалися адекватно на товаровиробнику. Вона цілком лягала на державу. Іншими словами, існувала така ситуація, коли у процесі прийняття економічних рішень суб'єктами господарчої діяльності останні не несли відповідальності за наслідки рішень, а перекладали їх на суспільство загалом. Отже, відсутність зацікавленості, іншими словами, відсутність наявного зиску в результатах економічних рішень, стала причиною відсутності розрахунків ризику взагалі.

Орієнтація України на побудову економіки ринкового типу, впровадження інноваційної моделі розвитку вітчизняної економіки означає появу різноманітних видів невизначеності для всіх суб'єктів її господарчої діяльності. Насамперед це стосується підприємницької діяльності венчурного спрямування.

Існує кілька можливих підходів класифікації невизначеності, з яких найширше застосовується підхід її характеристики з позицій вірогідності здійснення подій [7, 34].

Як зазначалося, у суспільствознавчій літературі існують не лише різні тлумачення поняття “ризик”, а й різні погляди на його суб'єктивну та об'єктивну природу. Так, існують три основних підходи до цієї проблеми: визначається або об'єктивна, або суб'єктивна, або об'єктивно-суб'єктивна природа ризику. При цьому переважає останній підхід.

Суб'єктивність ризику пов'язана з вибором рішення за наявності альтернативи, з розрахунком імовірності отримати очікуваний результат. Суб'єктивність виявляється і в тому, що люди по-різному сприймають один і той самий ступінь ризику (особливо підприємницький) внаслідок відмінності психологічних, етичних, ідеологічних орієнтацій, принципів, установок тощо.

Об'єктивні оцінки підприємницького ризику зумовлені існуванням багатьох природних, соціальних і техногенних процесів, багатогранністю матеріальних та ідеологічних відносин, в

яких перебувають суб'єкти, що діють в економічній сфері суспільства.

Об'єктивність явища "ризик" як такого виявляється в тому, що воно відбиває реально існуючі процеси та явища. Ризик присутній у різних формах і ступенях у кожному з цих процесів, навіть коли він не усвідомлений.

Суб'єктивно-об'єктивна природа підприємницького ризику визначається тим, що він породжується процесами як суб'єктивного характеру, так і такими, існування яких, зрештою, не залежить від волі та свідомості людей. Існування підприємницького ризику, про який вже згадувалось, породжене існуванням невизначеності, яка не однорідна за формою вияву та змістом.

Отже, основними причинами невизначеності як джерела підприємницького ризику є такі:

- спонтанність природних процесів і явищ, стихійних лих. Ризики природного походження є частиною того, що підприємець закладає в господарських договорах як "форс-мажорні обставини";
- випадковість — імовірна суть багатьох соціально-економічних і техніко-технологічних процесів, багатоваріантність матеріальних відносин, в які вступають суб'єкти підприємницької діяльності, призводить до того, що одні й ті самі ймовірності реалізуються в різні терміни, мають різні наслідки та різний вплив;
- наявність антагоністичних тенденцій, зіткнення суперечливих інтересів. Це джерело підприємницького ризику має найрізноманітніші вияви — від воєн до конкурентної боротьби.

Проте частина можливих наслідків реалізації певних невизначеностей, боротьба з ними і порядок усунення їх наслідків так само описується підприємцями (найчастіше в розділі "форс-мажорні обставини" господарських угод). Отже, наявність протидіючих і антагоністичних тенденцій у суспільно-економічному розвитку призводить до невизначеності, створює ситуацію ризику.

Револьюційні відкриття як вузлові моменти розвитку суспільства можуть призвести до створення ситуації ризику в окремих галузях, економіці й суспільстві загалом. Прогресивні наслідки відкриття створюють загрозу існуванню вже працюючих технологій, і якщо отриманий зиск від цих технологій не покриває витрат на її впровадження, то нові технології роблять всі попередні зусилля окремих підприємців марними, а їх самих банкрутами.

Передбачення розвитку основних напрямів НТР не є невизначеністю, а відкриття та їх наслідки як раз є можливим джерелом виникнення підприємницького ризику.

Обсяги й правильна оцінка інформації — один з чинників правильного розрахунку ймовірного стану. Процес прийняття підприємницьких рішень потребує якомога повної та дійсної інформації, проте на практиці така інформація часто буває різномірною, сумнівною щодо якості, неповною або спотвореною.

Як вже доведено, ризик — це багатогранна економічна категорія. Згідно із законами діалектики ризику має бути протиставлена інша економічна категорія — зиск.

Цікаво, що жоден автор не протиставив економічній категорії "ризик" його антипода "зиск", але ж саме на аналізі балансу "зиск—ризик" приймаються рішення як щодо окремої дії, так і щодо існування підприємницької ініціативи взагалі.

Очікуючи реалізацію невизначеності, ми, з одного боку, приймаємо рішення з метою запобігти небажаному очікуванню чи звести його наслідки до мінімуму, з іншого — намагаємось не відмовитись від основної мети діяльності, які б невизначеності не перешкождали цьому.

Що ж примушує кожну людину (підприємця також) розраховувати свої дії, робити вибір на користь тієї чи іншої невизначеності? Відповідь проста — це зиск (сенса).

На відміну від категорії "ризик" категорія "зиск" зустрічається частіше, проте так само не існує повного її висвітлення. Так, у Сучасному енциклопедичному словнику категорію "зиск" як синонім російської категорії "смысл" описано як ідеальний зміст, сутність, кінцева мета, цінність будь-чого; як синонім "резон" описано як похідну від латинської *ratio* — розум, довід, сенс, причина, розумна підстава. У словнику Даля, на доповнення, "зиск" — це виправдання. Філософський енциклопедичний словник, Большой энциклопедический словарь взагалі не пропонують тлумачення цієї категорії.

Синтез існуючих тлумачень, всебічний аналіз зиску та преломлення через призму підприємницької діяльності дадуть відповідь на питання, що є "зиск" у підприємстві та його відношення до "ризиків".

На балансі "зиск—ризик" побудовано безліч матеріальних відносин у суспільстві загалом і економіці зокрема. Якщо не зважати на загальні невизначеності діяльності всіх суб'єктів підприємницької діяльності, а зарахувати ризик до не-

обхідної частини існування підприємництва, то неважко окреслити коло таких підприємств.

По-перше, це суб'єкти венчурного підприємництва, які працюють з невизначеностями, що піддаються кваліметричному аналізу, і відповідно ці невизначеності й є ризиком. Невизначеність пошуку, розробки, впровадження на виробництві, реалізації і соціалізації інновацій компенсується надприбутками, отриманими за час монопольного володіння інновацією.

По-друге, це страхові компанії. Проте баланс "зиск—ризик" на відміну від венчурних компаній є основою існування сутності страхової діяльності, адже страхові компанії отримують фіксовані прибутки за наявності невизначеностей і, навпаки, несуть певні розраховані втрати при реалізації невизначеностей.

По-третє, це комерційні спортивні змагання (ризик у цьому разі набирає не тільки матеріальних ознак, а й фізичних, фізіологічних, а зиск може складатись як з матеріальної частини — премія, гонорар, заробітна плата тощо, так і з соціально-психологічної складової — слава, визнаність, непереможність тощо).

Наявність ризику та зиску як обов'язкових атрибутів економічного процесу є об'єктивним

економічним законом. В умовах ринкової економіки неможливо управляти підприємством без передбачення можливих реалізацій невизначеностей та ризиків і співвідношення її з очікуваним розрахованим зиском.

Література

1. Закон України "Про підприємство" // ВВР України. — 1991. — № 14.
2. Альпин А. П. Риск и его роль в общественной жизни. — М.: Мысль, 1989. — 188 с.
3. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э. М. Короткова. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 432 с.
4. Гранатуров В. М., Шевчук О. Б. Ризики підприємницької діяльності: Проблеми аналізу. — К.: Зв'язок, 2000. — 152 с.
5. Макаренко М. В., Махалина О. М. Производственный менеджмент: Учеб. пособие для вузов. — М.: ПРИОР, 1998. — 384 с.
6. Пилипенко А. Я., Щербина В. С. Основи господарського права України: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1996. — 268 с.
7. Устенко О. Л. Теория экономического риска. — К.: МАУП, 1997. — 164 с.

Venturing, as a modern unique form of highly profitable and risky investments aimed exclusively on a superhigh profit, in the greater degree considers risks as a component of the essential importance. Practice of valuing the profits and risks from the economic and philosophical point of view will successfully fulfill the economic and financial value which will allow to create a steady scientific base for the venturing development in Ukraine.